

87544

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI / 3

Dinler Tarihi Araştırmaları - III
(Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara)

2000. YILINDA HIRİSTİYANLIK
(DÜNÜ, BUGÜNÜ ve GELECEĞİ)

Ankara
2002

DOĞU KİLİSESİ' TARİHÇESİ ÜZERİNE TOPLU BİR BAKIŞ TÜRKİYE'DE KELDANİLER

François YAKAN**

Tarihte Keldaniler

Muhtelif kültürlerine Hıristiyanlığın cisimlenmesine iştirak eden, Doğu'ya mensup, Yunan, Kıpti, Aramî, Ermeni vs. gibi camialar hayli kabarıktır. Gerek tarihçeleri gerekse de var oluşu saygın olan muhtelif Doğu Kiliselerinin doğuşu da bu nedene bağlıdır. Lâkin "**Doğu Kilisesi**" unvanı, şimdiki Bağdat'ın yakınlarındaki Séleucie-Ctésiphon şehrinde merkezi bulunan eski Pers krallığı Kilisesinin kendisine vermiş olduğu resmi unvandır. Bu unvan, coğrafi konum itibariyle yan anlam olarak: güneşin doğmuş olduğu bölgedeki Kilise manasını taşır!

Şu an burada tarihçesinin bir özetini verme cihetine gitmeyecek, bu Kilisenin yirmi asırlık şanlı varlığına sebep teşkil eden ve onu hareketlendiren etkenleri birkaç satırda dile getirmekle yelteneceğiz:

Havarî Toma'nın Hindistan'a geçişi ve 72 talebelerinden ikisi olan Ad-dai ve Mari'nin vaizi ile, havarilik zamanlarından beri İncil, Mezopotamya'yı aydınlatmıştır. Henüz 70'li yılları dolaylarında, Séleucie'de bir kilisenin inşa edildiğini tespit etmiş bulunuyoruz; çağımızın 90'lı yılları dolaylarında Kilise, Arbèle, Adiabène ve şimdiki Irak'ın kuzeyinde iyi oturmuştur. Camialar gelişmiştir ve talebelerinin lehine olan İsa Peygamberin emirlerine cevaben, Kilise pers zulmünden kırılmasına rağmen 4.cü asrın başlangıcında sınıflandırma birleşmesi olayı gerçekleşmiştir. Zulüm'ün vermiş olduğu dirilik, Kiliseyi, ülke hudutlarından öteye İncil'i yaymaya mecbur etmiş ve ilk düşünce olarak Aziz Toma'nın "kızı" olan Kardeş Kilise'ye yönelmek olmuştur. Böylelikle 345 yılları dolaylarında patriğimizin (70 aile artı ruhaniler)den ibaret büyük bir misyoner kafilesini Malabar'a gönderdiğini görürüz: böylelikle, Aziz Toma'ya ilâve olarak eklenen tohum yeşerecek ve Ma-

* Doğu Kilisesi=Süryani kadim, Süryani Katolik ve Keldaniler.

** Peder, Türkiye Keldanî Cemaati Başpiskopos Genel Vekili

labarlılara dine karşı ayrılık düşünceleri aşılayıp onları Doğu Kiliseden koparmak için ellerinden gelenini yapacak Portekizli Latin misyonerlerin gelişine kadar (16 ncı Asır), kilise mensupları (hukuki, dinsel tören tertip edenler, vs.) hayli güçleneceklerdir.

Bundan böyle, İncil'i Doğunun her yerine yaymak ve yeni yeni camialar kurmak için, misyoner ruhu Kiliseyi kamçılacaktır. 646 yıllarından itibaren Çin misyoner hareketi destanı başlar, bunu Moğolistan vs. takip eder. Bu emsalsiz Kilise, yalnızca ruhani amaçlı inisiyatifi sayesinde, Doğuda Mançurya'dan Sumatra'ya ve Japonya hudutlarına, Batıda Kıbrıs'a ve Güneyde Yemen'e kadar yayılacaktır. "Büyük" olarak adlandırılan 1 nci Catholicos-Patriği Thimotée (8 nci, 9 ncu Asırlar) patrikliğini çok geniş çapta yeniden organize edecektir.

12 nci, 13 ncü asırlarda 200'den fazla Episkopozluklar olacak ve gerek rakamsal gerekse de alan olarak tüm Hıristiyan âleminin yarısını kapsamış olacak. İncil, yalnız yayılmamış ve aktarılmamış, lâkin, bu İncil aynı zamanda tasarlanmış, izah edilmiş, ilâhi ve dua şeklinde okunmuştur. Böylelikle erkenden, ruhban ve din dersleri okulları ile aynı zamanda dinsel ve Ayın ile ilgili literatür üreten büyük merkezler faaliyete geçecektir. Çok kez her iki öğretim kurumu birbirine çakışmaktadır.

Hemen hemen 3 ncü asrın başlangıcında, Antioche (Antakya) prestijli okulunun kurucusu ve (+301) yılında şehit olan Aziz Lucien'in mezun olduğu Edesse(Ş.Urfa)'deki ilk okul faaliyete geçer. 4 ncü asırda, sonradan Edesse'ye nakledilecek ve büyük din dersi öğretmeni ve şairi ulu Aziz Ephrem olacak meşhur Nisibe (Nusaybin) okulu meydana gelecektir. Bu okul aynı zamanda Hıristiyanlığın ilk yüksek İlahiyat ve din bilimi üniversitesi olmuştur.

Ruhban okulları, zamanla, muhtelif Episkopozluklara yayılacaktır: Narsai, Nisibe okulunu tekrar açacak, Mar Aba Ctésiphon'dakini açacak ve bunu takiben, hemen hemen her episkopozlukta başka okullar ve buna ilâveten, Musul yakınlarındaki yatılı ruhban okulu veya aynı bölgenin kuze-yindeki Baith Abe gibi büyük manastır okulları tesis edilecektir.

Ephrem ve Narsai sayesinde, daha ziyade, Suriye literatürünün altın çağı olan 4 ncü ve 5 nci asrın en iyi yazarları söz söyleme yeteneğini belirtmek için şiir tarzını tercih edeceklerdir, zira bu tercihin sebebi, şiirle hitabe

tarzında, her ikisi de gerekli olan hakikat ile güzelliği birleştirebilme olanağı bulunmasıdır! Uzmanların hayranlığını çeken dinsel tören mirasımızın doğuşu da bu ayrıntıdan doğacaktır.

Ruhanilik, tâ 4 ncü asrın başlangıcında az örgütlenmiş şeklinde başlar ve müşterek yaşam tarzını, zamanla, manastırlarında birlikte kapalı olarak yaşayan keşişlerin yaşam tarzı ile birleştirilir. Sahdona, Isaac de Ninive, Joseph Hazzaya, Yohannan de Dalyatha ve diğerleri gibi, isimler ihtiva eden birinci derecede bir ruhani literatür gün ışığına çıkacaktır.

Müritler de, günlük yaşamlarının getirdiği sıkıntılara karşı ihtiyaç duydukları gücü manastırlarda arayacaklardır. Şehir veya köylerinin yakınında olan manastırlar onlara İncil'in kusursuz amacını hatırlatacak, onlar için bir öğrenim yuvası olacak, sonsuzluğu ait susuzluklarını giderecek bir manevi vâha teşkil edecek ve ruhanîler tarafından simgelenen ve peşin görümlenen hakiki mukadderatlarını ve cennetteki yaşamlarını hatırlatacaktır. Bu durum, gençlerin kalabalık gruplar halinde, Abraham de Kashkar vs. gibi büyük isimler tarafından kurulan manastırlara girmelerine etken teşkil edecektir. Doğu Kilisesi piskoposları dahi evlenmeye müsaade ettiği (5 nci asrın sonu) devirde gençlerin üçte biri melekçe yaşamı benimsemiş olmaları biraz tuhaf kaçmaz mı?

Tüm tarihçesi boyunca bu Kilise devamlı olarak Müjdeye tanıklık etmiştir. Şehidin şehadeti onu en gizli yerinde işaretlemiştir! Kurtarıncının kan'ı, izi ile, onu daimi bir sevgi bağlılığı ile damgalamış ve bir asır evvel patrik III ncü Yahballaha kendisi bir Moğol olmasına rağmen, 14 ncü asırdan itibaren, vaktiyle, Moğol Timurlenk (1392) tarafından yürütülen sistemli yok etme faaliyetleri ve bitmek tükenmek bilmeyen zulümlerden ötürü kademeli olarak çok zayıf duruma düşürmesine rağmen O, Ona sadık kalmıştır.

Bu kilisenin zayıflamasına etken teşkil eden diğer bir sebep patrikliğin miras yoluyla intikâl etme şeklini alması ve Abouna (Peder) ailesine sınırlandırılmış olmasıdır: patriğin yeğeni, doğuşundan evvel, patriklik tahtında amcasının yerini almaktaydı.

16 ncü asır, Kilisemizi bitkin, dağınık durumda bulmuş ve bu kurumun ölümü kaçınılmazmış gibi Kilise, tüm Doğu Kilisesini yönetmek için, gökten gönderilmiş gibi, çağrılan bir ailenin hakimiyeti altına alınmıştı.

Bu durumu red eden 3 Episkopos, patrik olarak adanması ve Roma ile uyum sağlaması için, Rabban Hörmizd manastırından yüksek rütbeli bir keşişi Papa'ya göndermişlerdir (1553). Aslında bu uyum kesin olarak hiçbir zaman bozulmamıştı. Bu birleşmenin şehidi Jean Soulaqa'dır. Roma ile diğer birleşme teşebbüslerin aksine, bu birleşme, Arami Kilisesinde günümüze kadar mevcuttur. Bunu yanı sıra, Roma'dan ayrılan Asurlu Kilisesi ve pek çok kararsızlıklardan sonra her iki Kiliseden uzaklaşan Syro-Malabare Kilisesini görürüz.

Bugün, gerek Asurlu Kilisesi gerekse de Aramî (keldani) Kilisesi, her ikisi, bu tip bir bölünmeyi devam ettirme imkânına sahip değildir. Birinci dünya harbindeki ondan sonraki müşterek şehitler, tıpatıp aynı gelenekler, aynı tarihi Kilise, bütün bunlar aynı zamanda bir uyarıcı ve aranması gereken bir mümkün bir birleşmenin garantisidir. İnaksal (dine inançla ilgili) anlaşmazlıklar Papa II ncü Jean-Paul ve Asurlu Kilisesinin patriği IV ncü Mar Denkha'nın müşterek Beyanatı (11 Kasım 1994) ile bertaraf edildiğinden hakiki bir birleşmeye doğru yollar açılmış bulunmaktadır.

Doğu Kilisesi'nin Dini Ayinlerde Kullandığı Lisan

Arami lisanı, doğuda Pers kırallığı kuzeyde Ermenistan, güneyde Arabistan ve doğuda Akdeniz ile sınırlanan büyük bir ulusun lisanı idi. Bu ülke, Sem'in oğlu Aram'ın ülkesidir. Dolayısıyla, Kutsal Kitapın: II Kral 18-26, Daniel 11-4, Esdras 4-7. bölümlerinde de belirtildiği gibi, bu geniş bölge Aram'ın soyundan gelenlerin işgali altındaydı.

Şimdiki Irak'ın güneyinde bulunan, Ur'da ikâmet eden İbrahim arami idi. Orada yerleşip büyük bir topluluğun babası olması için Allah ona, Ur'u terk edip, ilk önce Harran'a ve bilâhare Aram ülkesinin kuzey-doğusunda bulunan Hebroun'a gitmesini buyurmuştu.

Aramiler Suriye topraklarında yaşadıkları için, Aram ülkesine yakın olan Yunanlılar olan "Suriyeli" diye adlandırmışlardı. Suriye adı nereden geliyordu?

Bu adlandırma altında, Milâttan Önce 6 ncı asırda yaşamış Souros adında arami bir kralı tespit edilmiştir. Bu kral, orada hüküm süreceği Antioche (Antakya) şehrini kurmuştu. Krallığı, daha sonradan genişleyerek Sorya (Suriye) adını almıştı.

Aynı zamanda, Suriye adının, bu bölgeyi uzun zaman işgal etmiş Asurluların ülkesi Asur'dan geldiği öne sürülmüştür...

Her halükârda tüm tarihçiler, Filistin'in de içinde bulunduğu bu ülkedeki tüm halkı aramice konuştuğuna hemfikirdir.

İsa zamanındaki Yahudi halk aramice konuşuyordu. Aramice ve kanaanca dillerinden meydana gelmiş ve kendilerine has olan Yahudi lisanı yalnız dini ve törensel düzeylerde kullanılmaktaydı. Halk artık İbranice anlamadığından, İbranice lisanında düzenlenmiş tüm kutsal metinler aramice olarak tercüme edilmişti. Bu tercüme Targoum olarak adlandırılmıştı.

İsa Mesih ve havarileri aramice konuştukları bir hakikattir. İlk telaffuzlarıyla bizlere iletilen İncil'deki tüm sözler aramice olarak söylendiği dikkat edilmiştir, şöyle ki:

“Talitha qoumi”, genç kız, ayağa kalk, Markos V - 41.

“Haqal Dema”, kanlı alan, 1-19 arası Dönem

“Eli Eli lema shabaqtani” Allahım, Allahım, beni neden terkettin, Matta XXVII-48; İbranice şöyle demeleri gerekirdi: Eli Eli léma Azzabtani.

Mezopotamya kilisesinin dini tören lisanı olarak İsa Mesih'in lisanını kullanması nice büyük bir şereftir!

Böylece, arami lisanının niye şimdi Suriye lisanı terimi ile tanımlandığını kendi kendimize sorabiliriz? Hıristiyanların bilâhare onlardan benimstedikleri bu tabir Yunanlılar tarafından devamlı olarak kullanılmıştır. Hakikatte, Hıristiyanlık ilk olarak Suriye'de yayılmış ve onun başkenti Antioche İncil'in tanıtılması konusunda Kudüs'ten sonra gelen en mühim bir şehir ko-numunda idi.

Havariler, Yahudiler için “nazik” kelimesinin karşılığı olan ve putperestlerin bölgesi mânasını taşıyan “arami” adlandırmadan ziyade Hıristiyan bir bölgeyi tasvir eden “süryani” adlandırmasını tercih etmiştir. Günümüzde, Mezopotamya'da arami lehçesini konuşan Hıristiyanlara “sourayé” denilmektedir. Bu tâbir, arami dilini kullanan Hıristiyanları belirtmek için mezopotamya kilisesinin Pederleri muhtelif yazılarında kullandıkları “souriyé” idi. Arami lehçesinin Filistin'de İbranice, Suriye'de Suryanice veya Suriyence, Kalde'nin başkenti olan Babilon'da Keldanice ve Asur'da Asurca olarak tanımlanması normal idi. Bugün için de geçerli olduğu gibi, bir lisanın tanımlanması, onu konuşan halkın mensup olduğu millete göre tanımlanması alışagelmış bir alışkanlıktır.

Günümüzde, arami lisanı olarak: Keldani, asur, süryani, sourit surie kastederiz. Lakin burada orijinal adı olan “Aramice” adının kullanılması

tercih edilmiştir. Doğu Kilisesi ise bunları geçmişte ve halen kullanılan kilise kiliseleridir. Süryani Kadim, Süryani Katolik, Maronitler, Asurlular ve Keldani kiliseleridir.

Dünyada Keldaniler

Bugün dünyanın dört köşesine dağılan bu eski halk kilise teşkilatlarının kesin nüfusunu bildirmek bir hayli zor. Kesin olmayan rakamlara göre dağılımı şöyledir:

Irak	750 000
İran	15 000
Suriye	26 000
Lübnan	5 000
Mısır	500
Rusya ve Orta Devletleri	80 000
A.B.D. ve Kanada	160 000
Avustralya	20 000
Tüm Avrupa Ülkelerinde	64 000
Türkiye (Göçmenlerle)	5 200

Keldani cemaatin bulunduğu ülkelerde Episkopos ve ruhaniler Arami dilinde dini ihtiyaçları karşılamaktadır. Örf ve adetleri kendileri ile taşıyan bu eski cemaat gittikleri ülkelere hiç zorluk çekmeden entegre olmaktadır. Kimileri Türkçe kimi Arapça kimi Farsça konuşmasına rağmen kendi ana dillerinde konuşmaya devam etmekte.

Bu rakama Hindistan Kerala ve Malabar bölgeleri ile 4.500.000 halk, bu Doğu Kilisesinin Ayın Tahsa usulüne göre devam etmektedir. Aramaica dilinin geleceğini burası tayin edecektir.

Türkiye'deki Keldaniler

Günümüzde, Türkiye'de Keldani Katolikler, 2000 kişiden az yalnız bu rakam çevre ülkelerden gelen göçmenlerle 5 000 kişiyi geçmektedir.

Doğu illerimizden 1983-1994 yıllar arasında 8 000 kişiden fazla önce İstanbul'a daha sonra Avrupa'ya göç etmişlerdir. Şu anda Diyarbakır, Mardin, Midyat şehirlerimizde çok eski kiliseleri bulunmakta. Uludere şimdi Şırnak'a bağlı Onbuçak köyünde 8. asırdan kalma bir kilise bulunmaktadır.

Çoğunluğu işçilikle yaşamlarına devam etmekte. 50 yıllarında doğu illerimizden İstanbul'a gelenler ise ticaret yaparak geçimlerini sağlayıp ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunuyorlar.

Şehrin her köşesine dağılan bu eski cemaatin; okulu, dergisi, radyosu, televizyon vs. herhangi bir yayını yoktur ve olmamıştır.

Dolayısıyla, bu beş bin yıllık geçmişi olan bu kültürü yaşatmak ve başka nesillere taşımak bir hayli zor. Dini Ayinler Türkçe ve Aramıca yapılmaktadır. dini ihtiyaçları şu anda bir Başpiskopos ve birde tek bir ruhanî (genel vekil) tarafından yerine getirilmektedir.

Özet olarak Doğu (Pers) Kilisesi, Hıristiyanlığı çok uzaklara, Uzak-Doğu'ya götürecektir ve mühim Hıristiyan toplulukların doğmasına sebebiyet verecek büyü bir misyonerlik atılımı tanımıştır: bu topluluklar, hakiki Hıristiyan toplulukları olup her zaman ana-Kiliseye bağlı olmalarına rağmen kendi özgürlükleri sayesinde gelişmişlerdir. Mevcut belgelerimizle belirtilmesi çok güç olan bu intibak edebilme gayretidir ki çok ilgi çekicidir. Bu intibak gayreti tarzı, daha önceden P. de Nobili ile arkadaşlarının 16 ncı ve 17 nci asırlarda takip edecekleri misyonerlik yöntemidir. Doğu Kilisesi Pers misyonerleri, Hıristiyan olabilmenin yalnız tek bir yolun mevcut olduğunu idrak etmişlerdi; ve buradan hareketle, bugünkü Kilisenin, tüm zamanlar ve tüm zeminlere göre tek tipte bir Hıristiyanlık empoze etme girişiminde bulunmayıp tüm insani membarları kullanma temayülünde olduğunu görürüz.

Kuruluştan bugüne Keldani Kilisesi ve Cemaati İnsani bir bütün olarak, ne olursa olsun, onun kutsallığına inanarak, insanı yücelterek, sevgi ve adalet içinde kendisine has bir hoşgörü ile hizmet etmiş ve etmeye devam edecektir.

Beni dinlediğiniz için hepinize şükranlarımı sunuyorum.